

«Ήγετικές μειοψηφίες» και «ποδηγετούμενες πλειοψηφίες» στα αριστερά κόμματα: η προσέγγιση του Ρ. Μίχελς»

του Σταύρου Κωνσταντακόπουλου

«Ενθέματα», εφημερίδα *Αυγή*, 7 Ιουλίου 2013

Το έργο του Ρόμπερτ Μίχελς αποτελεί έναν από τους θεμέλιους λίθους της θεωρίας των πολιτικών κομμάτων. Παρά τη μεταγενέστερη προσχώρηση του συγγραφέα – σοσιαλιστή στα νιάτα του– στον ιταλικό φασισμό, οι αναλύσεις του είναι εκ των ων ουκ άνευ στη συζήτηση για τη δημοκρατία, το κόμμα, το αριστερό κόμμα. Καθώς η συζήτηση αυτή γίνεται εξαιρετικά επίκαιρη ενόψει του συνεδρίου του ΣΥΡΙΖΑ, δημοσιεύουμε σήμερα το άρθρο του Σταύρου Κωνσταντακόπουλου που ακολουθεί (επεξεργασμένο απόσπασμα του κειμένου του «Πολιτική και μέθοδος. Προβλήματα προσέγγισης της θεωρίας των κομμάτων του R. Michels», περ. *Αξιολογικά*, τχ. 13, Απρίλιος 2000).

Καταρχάς, ο Μίχελς, σε αντίθεση με τον Παρέτο, δεν φαίνεται να υιοθετεί το αρκετά διαδεδομένο την εποχή εκείνη επιχείρημα της κοινωνικής βιολογίας, και ιδιαίτερα της δαρβίνειας θεωρίας της φυσικής επιλογής: ότι δηλαδή οι λίγοι υπερισχύουν των πολλών γιατί είναι προικισμένοι με ορισμένα κληρονομημένα χαρίσματα, όπως υπέρτερη ευφυΐα, δύναμη χαρακτήρα, ενεργητικότητα κ.ά. Αν για τον Παρέτο η ανωτερότητα των ελίτ είναι το άμεσο αποτέλεσμα μιας φυσικής, σχεδόν βιολογικής, διαφοροποίησης, για τον Μίχελς η ανωτερότητα αυτή εδράζεται περισσότερο σε παράγοντες οι οποίοι σχετίζονται με την κοινωνική θέση, την οικογενειακή παράδοση, τις συνήθειες της τάξης μέσα στην οποία μεγαλώνει ο καθένας κ.λπ.· έτσι, για τον Μίχελς, οι άνθρωποι δεν χωρίζονται ανάμεσα σε αυτούς που γεννιούνται για να διατάζουν και σε εκείνους που γεννιούνται για να υπακούουν, αλλά ανάμεσα σε εκείνους που μαθαίνουν να διατάζουν και σε αυτούς που συνηθίζουν να υπακούουν. Ο Μίχελς προτιμά να αποδώσει τη γέννηση της ολιγαρχίας στο εσωτερικό των κομμάτων σε οργανωτικούς, ψυχολογικούς και κοινωνιολογικούς λόγους.

Όταν αναφέρεται σε οργανωτικούς λόγους, εννοεί μια σειρά από πολύπλοκες διεργασίες. Καταρχάς, αποδέχεται την παρατήρηση του Μόσκα η μειοψηφία κυβερνά την πλειοψηφία επειδή η πρώτη, λόγω του μικρού αριθμού της, οργανώνεται εύκολα και, κατά συνέπεια, της είναι εύκολο να επιβάλλει τη θέληση της πάνω στο κάθε άτομο της πλειοψηφίας το οποίο στέκεται μόνο και ανίσχυρο, χωρίς να περιμένει τη συνδρομή κανενός, εφόσον η πλειοψηφία στην οποία ανήκει παραμένει ανοργάνωτη. Στη συνέχεια, αναφέρεται σε διάφορους πρακτικούς και τεχνικούς λόγους, οι οποίοι, με τη σειρά τους, καθιστούν αναγκαία την άσκηση της πολιτικής μιας οργάνωσης όχι από το σύνολο των μελών της, αλλά από μια ολιγάριθμη ηγετική ομάδα. Παρά τις επιταγές της άμεσης δημοκρατίας, που ορίζουν την αδιαμεσολάβητη λήψη των αποφάσεων, το μέγεθος των σύγχρονων κομμάτων καθιστά πρακτικά αδύνατη την ταυτόχρονη και στον ίδιο χώρο συνέντευξη του συνόλου των μελών τους, με αποτέλεσμα να προκύπτει ως οργανική ανάγκη η ύπαρξη μικρού αριθμού αντιπροσώπων, «εντεταλμένων να μιλούν και να ενεργούν για λογαριασμό των μαζών και να υποβοηθούν στην εκτέλεση της θέλησής τους». Την ύπαρξη όμως αυτών των αντιπροσώπων ευνοούν και παράγοντες όπως η ανάγκη λήψης ταχύτατων

αποφάσεων, το γεγονός ότι οι μάζες του κόμματος –λόγω έλλειψης ελεύθερου χρόνου– δεν μπορούν να εντρυφήσουν σε μια σειρά από πολύπλοκα θέματα κ.ά.

Η ανάδυση μιας ολιγαρχίας στο εσωτερικό του κόμματος

Προκύπτει λοιπόν, στο εσωτερικό των κομμάτων, ένας καταμερισμός εργασίας: από τη μια μεριά βρίσκεται η μάζα του κόμματος, απορροφημένη από τον βιοπορισμό της και τους περισπασμούς της καθημερινής ζωής, και από την άλλη ένας μικρός κύκλος αντιπροσώπων και ειδικών με τον απαραίτητο ελεύθερο χρόνο που τους επιτρέπει να ειδικευθούν σε όλα εκείνα τα ζωτικής σημασίας προβλήματα που είναι δυσπρόσιτα ή απρόσιτα στη μάζα, καθιστάμενοι τελικά απαραίτητοι. Όμως, ο καταμερισμός αυτός της εργασίας αποβαίνει καταστρεπτικός για τη δημοκρατία, αποφαινεται ο Μίχελς· ενώ, αρχικά, όλοι αυτοί οι αντιπρόσωποι και ειδικοί, προϊόντα διοικητικών και τεχνικών αναγκαιοτήτων, δεν είναι παρά εκτελεστικά όργανα της συλλογικής βούλησης της μάζας, δημεύουν τελικά την εξουσία της και μετατρέπονται σε μια ολιγαρχία.

Οι μάζες για να πραγματώσουν τη δημοκρατία και τον σοσιαλισμό αναγκάζονται να οργανωθούν, αλλά οργανωμένες υποθηκεύουν την ίδια τη δημοκρατία, συμπεραίνει ο Μίχελς. Με αυτό τον τρόπο η οργάνωση, γιατί στον Μίχελς οργάνωση δεν είναι τόσο το σύνολο των συνδεδεμένων μεταξύ τους μελών όσο η κομματική ηγεσία, που από απλό μέσο για την επιδίωξη της δημοκρατίας μεταβάλλεται σε αυτοσκοπό, γίνεται το παν όπως χαρακτηριστικά γράφει.

Πρέπει, στο σημείο αυτό, να διευκρινισθεί ότι ο Μίχελς σε κανένα σημείο του έργου του δεν θέτει σε αμφισβήτηση την αγνότητα των προθέσεων των ηγετών των σοσιαλιστικών κομμάτων. Οι ηγέτες αυτοί μεταβάλλονται σε ολιγαρχία, όχι γιατί εξ αρχής αποσκοπούν στην εξυπηρέτηση ιδίων συμφερόντων, αλλά γιατί ως συνέπεια των οργανωτικών και ψυχολογικών διεργασιών που περιγράφηκαν καταλαμβάνουν περίοπτες θέσεις, αποκτώντας αντικειμενικά συμφέροντα διακριτά από αυτά της αφανούς μάζας.

Τα συμφέροντα αυτά εξάλλου προσομοιάζουν με εκείνα της αστικής τάξης. Η κομματική υπαλληλία, όπως και οι κοινοβουλευτικοί αντιπρόσωποι των σοσιαλιστικών κομμάτων, ακόμα και όταν είναι προλεταριακής καταγωγής, καταλήγουν να ενσωματώνονται στην κυρίαρχη αστική τάξη και τις επιλογές της. «Η απορροφητική και αφομοιωτική δύναμη των ανώτερων τάξεων απέναντι στα ηγετικά στελέχη του εργατικού κινήματος αποτελεί νόμο», αποφαινεται ο Μίχελς.

Και παρομοιάζει, ως προς τη λειτουργία αυτή, τα σοσιαλιστικά κόμματα με τη ρωμαιοκαθολική Εκκλησία: όπως η τελευταία αποτέλεσε το κοινωνικό εφελτήριο για τους γόνους των αγροτών, οι οποίοι ήσαν αποκλεισμένοι από τα επαγγέλματα, προνόμιο της φεουδαλικής τάξης ή των εύπορων πατρικίων, με τον ίδιο τρόπο τα σοσιαλιστικά κόμματα εξυψώνουν κοινωνικά ορισμένους προλετάρους.

Δεν αστικοποιούνται όμως ατιμώρητα τα στελέχη προλεταριακής καταγωγής· η κοινωνική τους μεταμόρφωση είναι πλήρης πολιτικής σημασίας. Η κοινωνιολογική αυτή παράμετρος έρχεται να συνδράμει την πρακτική της «οργάνωσης για την οργάνωση»: οι ηγέτες των σοσιαλιστικών κομμάτων δεν έχουν μόνο ίδια συμφέροντα διακριτά από αυτά των εργατικών μαζών, αλλά, επιπλέον, τα συμφέροντα αυτά δεν αφίστανται εκείνων της αστικής τάξης, με αποτέλεσμα η πολιτική που ακολουθούν οι σοσιαλιστές ηγέτες να μην έρχεται σε ρήξη με την πολιτική της αστικής τάξης. Η πολιτική των σοσιαλιστικών κομμάτων δεν μπορεί λοιπόν παρά να είναι συντηρητική.

Το πόσο πεισμένος είναι ο Μίχελς για τον βαθύ συντηρητισμό των σοσιαλιστικών ολιγαρχιών φαίνεται εξάλλου και από τον τρόπο με τον οποίο αντιλαμβάνεται το ελιτιστικό ισοδύναμο της πάλης των τάξεων, που είναι η κυκλοφορία των ελίτ. Σύμφωνα με τους κλασικούς του ελιτισμού, στις κοινωνίες υπάρχει η πάλη των τάξεων, μόνο που, πρώτον, η τελική της έκβαση δεν είναι η αταξική κοινωνία και, δεύτερον, δεν παίρνει τη μορφή της πάλης μιας τάξης στο σύνολο της εναντίον μιας άλλης, αλλά τη μορφή της πάλης μιας κυρίαρχης ελίτ εναντίον μιας αντι-ελίτ, που χρησιμοποιεί τις μάζες ως ένα απλό εφελτήριο. Ο Μίχελς, από την πλευρά του, σε μια από τις σπάνιες φορές που ασκεί κριτική στον Παρέτο αρνείται ότι η κυκλοφορία των ελίτ μπορεί να έχει ως έκβαση την ολική αντικατάσταση μιας ελίτ από μια άλλη, αρνείται τη δυνατότητα της επανάστασης, και εκτιμά ότι η κυκλοφορία των ελίτ «δεν εκτυλίσσεται τόσο ως καθαυτό αντικατάσταση, παρά μάλλον ως αδιάλειπτη συγχώνευση των νέων στοιχείων με τα παλαιά».

Ο ύστερος Μίχελς διάλεξε να παρουσιάσει τις σχέσεις κομματικής ολιγαρχίας και μαζών ως ένα μονοδρομικό σύστημα κυριαρχίας και υποταγής: περιέγραψε τις μάζες ως ένα άμορφο νεφέλωμα και τους αρνήθηκε τη δυνατότητα μιας αυτοτελούς παρέμβασης στο δημόσιο χώρο. Δεν υποτίμησε όμως μόνο τον ρόλο των μαζών, υιοθετώντας ένα θεωρητικό σχήμα που εναπόθετε το σύνολο των δυναμικών είτε στην κυρίαρχη ελίτ είτε στην αντι-ελίτ, αλλά και οποιουδήποτε άλλου παράγοντα ο οποίος κινείται πέρα από τις θελήσεις των ελίτ.

Αγνόησε, για παράδειγμα, το βάρος της Ιστορίας και τις διαφοροποιήσεις που αυτή γεννάει. Αγνόησε ότι υπάρχουν λαοί, όπως π.χ. ο γαλλικός, με μεγάλη επαναστατική παράδοση, που σχεδόν αυτόματα απεντάσσονται από το καθολικό σχήμα της ομοιόμορφης παθητικής υποταγής που υιοθέτησε. Η απλοποιητική του μανία, υπέρτερη και αυτής του Παρέτο, μας παρέδωσε ένα φορμαλιστικό σχήμα το οποίο αγνοεί το συγκεκριμένο ιστορικό περιεχόμενο κάθε κομματικού αγώνα, προσηλωμένος στην προσπάθεια να αποδείξουν τον «σιδηρούν νόμον της ολιγαρχίας».

Ελιτισμός, αντισοσιαλισμός, άρνηση της δημοκρατίας

Τα *Πολιτικά κόμματα* του Μίχελς ανήκουν σε ένα συγκεκριμένο ιδεολογικοπολιτικό ρεύμα, που διαμορφώνεται στο γύρισμα του αιώνα· το ρεύμα αυτό υιοθετεί μια έντονα απορριπτική στάση απέναντι στην ορμητική είσοδο των δημοκρατών και των ιδεών τους στο πολιτικό προσκήνιο. Οι εμπνευστές τού ρεύματος αυτού είναι φιλελεύθεροι, οι οποίοι θεωρούν ότι το μέλλον των κοινωνιών πρέπει να εναποτίθεται στα χέρια των λίγων πλουσίων και μορφωμένων –οι όροι αυτοί εξάλλου την εποχή εκείνη ταυτίζονται– και ότι ο νόμος του αριθμού, που υιοθετούν οι δημοκράτες, δεν μπορεί παρά να έχει καταστρεπτικά αποτελέσματα. Ο Μίχελς, παρότι η πολιτική καταγωγή του δεν είναι φιλελεύθερη, υιοθετεί τις θέσεις του ρεύματος αυτού και, αξιοποιώντας την πλούσια εμπειρία του από τις μαζικές οργανώσεις, του προσδίδει μια καινούργια δυναμική, χωρίς όμως να ξεφεύγει από το βασικό πλαίσió του. Η ανάδειξη του δημοκρατικού εγχειρήματος, όχι ως μιας επίπονης και δύσκολης διαδικασίας αλλά ως ενός δομικά αδύνατου στόχου, υπηρετεί τις βασικές επιλογές αυτού του φιλελεύθερου αντιδημοκρατικού ρεύματος, που είναι η απόρριψη της αξίωσης των δημοκρατών για μια διακυβέρνηση των πολλών. Ταυτόχρονα, μια τέτοια απόρριψη αφορά και στους σοσιαλιστές, εφόσον στη συλλογιστική του ρεύματος αυτού ο σοσιαλισμός είναι μια απλή διεύρυνση των στόχων της

δημοκρατίας. Η για τόσα χρόνια απεικόνιση των θεωριών των Παρέτο, Μόσκα και Μίχελς ως θεωριών οι οποίες στρέφονται βασικά εναντίον των σοσιαλιστών οφείλει να τροποποιηθεί, λαμβάνοντας υπόψη της το παραπάνω στοιχείο, ότι δηλαδή οι ελιτιστικές θεωρίες είναι αντισοσιαλιστικές στον βαθμό που είναι αντιδημοκρατικές· αρνούνται πρωταρχικά τη θεμελιώδη αξίωση για ισότητα των πολιτικών δικαιωμάτων, γιατί θεωρούν μια τέτοιου είδους ισότητα ως το πρώτο βήμα μιας πορείας που οδηγεί αναπόφευκτα στην κοινωνική και οικονομική ισότητα.

Ενδιαφέρουσα στο έργο του Μίχελς είναι η πληθώρα των περιγραφών φαινομένων τα οποία σχετίζονται με τους επαναστατικούς σχηματισμούς των αρχών του αιώνα. Βέβαια, η γνώση του Μίχελς περιορίζεται, μολονότι ο ίδιος έχει την αξίωση της καθολικότητας για τη θεωρία του, στα σοσιαλιστικά κόμματα της Δυτικής Ευρώπης, ιδιαίτερα της Γερμανίας, της Γαλλίας και της Ιταλίας.

Έτσι, ο στενός και περιορισμένος χαρακτήρας του εμπειρικού δείγματος, σε συνδυασμό με τον έντονο ιδεολογικό χαρακτήρα των θέσεών του, καθιστά επισφαλή τα συμπεράσματα του, και ιδιαίτερα αυτά που αφορούν τον αναπότρεπτο συντηρητισμό των κάθε είδους επαναστατικών οργανώσεων. Η καλύτερη απόδειξη του εύθραυστου χαρακτήρα των πορισμάτων του είναι η αδυναμία του σχήματός του να ερμηνεύσει εμπειρίες οι οποίες ούτε γεωγραφικά ούτε χρονικά απέιχαν πολύ από το επίκεντρο του ενδιαφέροντος του, όπως η εμπειρία του μπολσεβίκικου κόμματος και της Ρωσικής Επανάστασης του 1917 που ακολούθησε.

Το έργο του Μίχελς δεν πάσχει όμως μόνο από τον δυτικοευρωπαϊκό-κεντρισμό του δείγματός του, αλλά και από το γεγονός ότι προσφεύγει εύκολα σε γενικεύσεις, και μάλιστα χρησιμοποιώντας έννοιες οι οποίες πάσχουν από στοιχειώδη έλλειψη επεξεργασίας. Κεντρικές έννοιες της θεωρίας του όπως η «οργάνωση», η «γραφειοκρατία», η «ολιγαρχία» ουδέποτε τυγχάνουν ενός προσδιορισμού του ακριβούς περιεχομένου τους και χρησιμοποιούνται αδιάκριτα, η μια στη θέση της άλλης, χωρίς ο Μίχελς να αισθάνεται την ανάγκη να προσδιορίσει τους λόγους για τέτοιου είδους αλληλοεπικαλύψεις. Ένα τέτοιου είδους κενό δεν μπορεί να αποδοθεί μόνο στο γεγονός ότι ο Μίχελς είναι περισσότερο ένας ετερόφωτος παρά ένας αυτόφωτος θεωρητικός, με αποτέλεσμα να δανείζεται προς άμεση χρήση έννοιες από άλλους χωρίς να τις επεξεργάζεται ο ίδιος, αλλά κυρίως στο ότι το έργο του υποτάσσεται τελικά σε πολεμικούς στόχους και στις αναγκαιότητες που επιβάλλουν τέτοιου είδους στόχοι. Παρά τη δήλωση προθέσεων για μια αξιολογικά ουδέτερη επιστήμη, το εγχείρημα του Μίχελς υπακούει τελικά στους καταναγκασμούς που επιβάλλει η άμεση άρνηση και η απόρριψη των δημοκρατικών και σοσιαλιστικών αξιώσεων.